

Др Владан П. Бартула
Др Миљан Б. Попић

ЖАРКО ВИДОВИЋ: ПРОФЕСОР, МИСЛИЛАЦ И СВЈЕДОК ЕПОХЕ

Жарко Видовић спада међу најзначајније српске интелектуалце и мислиоце друге половине 20. вијека. У духу хеленских мислилаца, темељне истине човјековог живота изражавао је јасно, смјело и надахнуто. Био је човјек дубоког дијалога и жртвеног искуства вјере. Свједочанства Жарка Видовића о Сарајеву из 1941–42. године и о страдању Вукашина Мандрапе јесу јединствена и аутентична. Он је нарочито од 1953. године до 1961. године био не само свједок, него непосредни учесник, а често и покретач многих интелектуалних и културних догађања у главном граду БиХ. Иако је 1961. године отишао из Сарајева и са простора Босне и Херцеговине, у важним и тешким тренуцима био је свесрдно присутан у својој отаџбини, па је тако дао и свој допринос у оснивању Универзитета у Српском Сарајеву.

Кључне ријечи: човјек, мисао, вјера, Сарајево, Светосавски завјет, Његош, страдање, дијалог, слобода, одговорност.

Жарко Видовић спада међу оне људе и научнике чији је животни, интелектуални и дјелатни пут урезао блистав траг у новијој српској историји. Да је само оставио причу о свом личном страдању, Жарко Видовић би нам завјештао довољно вриједно наслеђе по коме бисмо га могли памтити до краја свијета и вијека. Међутим, он је, према ријечима Драгана Хамовића, оставио много више, „још увек несагледано и неиздато дело које се свих нас сржно тиче и побуђује отворене духове жедне смисла. Видовићева прикљученија делују скоро као апокрифна повесница, када се у поредак нанижу: предратно скојевско опредељење, усташка тамница у Сарајеву, ђурђевдански воз до Јасеновца, спасоносно слање у северне радне логоре преко београдског Сајмишта, бег из Норвешке у Шведску, сусрет са мадам Колонтај, ратне студије у Упсали, повратак у ослобођену земљу и у затворе Озне, наставак

студија у Београду и почеци универзитетске каријере и полемичког јавног делања у Сарајеву, професура у Загребу и коначно изгнанство у Београд, у кутак Института за књижевност и уметност и литургијско сабрање Цркве Светог Марка. Говорио је и писао с миром човека што је овај *јргни свијеи* испитао, без роптања али и без устезања, без самоуздизања и самосажаљења, уредно плаћајући цену своје слободе и својих погледа, тај необични припадник још неосвешћеног логорског народа, чије логорско искуство наткриљује све поделе које тај народ и даље прате“ (Видовић 2022: 5).

Жарко Видовић је један од најаутентичнијих мислилаца новијег времена унутар словенског и српског корпуса. Уколико поставимо питање шта је то што га издваја у односу на друге изузетне мислиоце који су у исто вријеме кад и он стварали и живјели, онда долазимо до одговора да Видовића издваја једна нарочита свестраност у интересовањима за различите друштвене теме и јединственост у промишљању истих и сличних тема; бескомпромисност и спремност на изношење јасно аргументованог става, утемељеног на чињеницама, у свакој ситуацији за коју је налазио да је обавеза интелектуалца и моралног човјека. По природи ненаметљив, бескомпромисан и одважан, Жарко Видовић је био човјек високих моралних и људских квалитета, искрен, јасан и консеквентан у заступању онога што је сматрао за истином, без обзира на евентуалне посљедице. На „кафкијански живот“, како је убицавао да каже, није пристајао, јер то није живот достојан човјека (Vidović 1967: 1).

Изузетно је захтјевно причати о његовом животу и стваралаштву, те покушати обухватити и исказати све оно што се односи на Жарка Видовића. У складу са насловом рада, најприје ћемо настојати подсјетити на основне биографске податке, затим на његову академску каријеру, а након тога и на неколико области којима се Жарко Видовић бавио. С обзиром на то да се ради о заиста ријетко преданом и крајње утемељеном мислиоцу, може се рећи и да се он прије других на простору Балкана студиозније и дубље бавио различитим научним и умјетничким темама. Један од примјера којим се да поткријепити ова тврдња јесте да се ове године навршило пет деценија од рушења Његошеве капеле на Ловћену и почетка градње маузолеја који је пројектовао Иван Мештровић. Од 60-тих година XX вијека до данас трају оштре полемике у вези с Мештровићевим пројектом маузолеја и то на различитим нивоима, почевши од умјетничког, преко вјерског, до националног и политичког сагледавања овог догађаја. Жарко Видовић је 1958. године на Филозофском факултету у Београду одбранио своју докторску дисертацију под насловом: *Мештровић и савремени сукоб скулптора с архитектуром*, у којој је јасно указао на то да је Мештровић изузетан скулптор, али не и архитекта, те да у стваралаштву у којем комбинује скулптуру и архитектуру не успијева остварити велика умјетничка дјела нити „природан однос према простору“. Дакле, готово деценију и по прије почетка изградње пројекта маузолеја на Ловћену, Видовић у свом докторском раду сагледава и детаљно критички анализира Мештровићево стваралаштво,

првенствено из угла једног естетичког проблема. Касније ће се на примјеру маузолеја на Ловћену потврдити да је Видовићева научна теза и те како тачна, с обзиром на то да наведене полемике још увијек трају.

Између осталих критичких приказа и рецензија Видовићеве дисертације (која је објављена као књига), занимљив је приказ Мухамеда Филиповића¹ у часопису *Живой*, који у свом закључку Видовићеву студију препоручује најширој културној јавности „јер се у овом дјелу ради и о виталним проблемима савремене културе уопће“ (Филиповић 1961: 559). Из овога се јасно види да је професор Видовић, прије многих других, аргументовано и објективно критички сагледао умјетничко стваралаштво самог Мештровића. Једну деценију касније, 1971. године, Жарко Видовић је написао много оштрији есеј о Мештровићу, узимајући у обзир и друге углове посматрања, не само умјетничко-естетичке, али тај есеј, под насловом, *Мештровићев мрак на Ловћену*, као и сви остали тада обједињени у посебан број часописа *Умјетнос*, дуго времена нису били доступни јавности (Видовић 2008: 156).

Као што је познато, Жарко Видовић је имао специфичан и тежак животни пут. Поживио је дуго – готово цијели вијек – и много тога проживио и преживио. Родио се у Тешњу 1921. године, а упокојио у Београду 2016. године. Гимназију је завршио у Новом Саду и почео студирати у Загребу 1939. године, најприје медицину, а касније философију. Интересантан је коментар његовог оца зашто га шаље на студије у Загреб, а не у Београд: „нек иде у Загреб, па да ми се врати као Србин“, а из Београда би се вратио као комуниста (Видовић 2014: 127). Почетком априлског рата 1941. године као војни обвезник долази у Сарајево. Тако постаје и аутентични свједок логорашких страдања у Другом свјетском рату на простору Сарајева, Босне и Херцеговине и Хрватске; прошао је кроз усташке затворе у Сарајеву, да би на Ђурђевдан 1942. године био депортован у Јасеновац и касније према логору у Норвешкој, одакле је након годину дана, захваљујући помоћи локалног норвешког становништва побјегао и прешао у Шведску. Тамо су

¹ Постоји прича проте Драгомира Убипариповића, некадашњег пароха Старе сарајевске цркве на Башчаршији, а данас свештеника Храма Светог Саве на Врачару у Београду, коју смо претходно чули из више извора, а онда нам ју је и сам прота Драгомир посвједочио. Сарајевски професор Мухамед Филиповић је 2016. године, када је чуо да се упокојио Жарко Видовић, замолио свог сина Ненада Филиповића да потражи у Београду поменутог свештеника Убипариповића те да оду заједно на Жарков гроб и да одслуже парастос за њега и његову супругу Душку, јер су му (М. Филиповићу) они као људи, а посебно Жарко као професор, остали у лијепом и драгом сјећању још из сарајевских дана, те је желио да их се сјети и да им захвали молитвом за упокојене (како и налажу православни обичаји). Прота Драгомир Убипариповић одслужио је парастос како је Мухамед Филиповић и замолио и ту причу нам потврдио у Високом, на дан Светог Прокопија 2022. године. Својевремено је Жарко Видовић кратко записао своје сјећање на упокојење мајке Јелене, 1960. године, биљежећи, између осталог и то, да су „на сахрану, 10. децембра (служио поп Жарко), у Сарајево дошли и Ширбеговићи из Тешња, а и све моје млађе колеге муслимани с факултета“ (в. Видовић 2018: 180).

бјегунци дочекивани са великом пажњом и бригом; ту је добио статус стипендисте Краљевине Шведске, што му је омогућило да упише студије на Универзитету у Упсали. По повратку у Југославију, 6. септембра 1945. године, одмах је био затворен у Загребу, испитиван и малтретиран због свог статуса стипендисте и мјеста главног уредника редовне публикације *Слобода на Југославија* у Шведској, а онда пуштен и ослобођен оптужби у Сарајеву. „Био је затваран још два пута (по налогу централне УДБ-е у Београду), због иницијативе да се логораши организују у посебну заједницу изван тзв. *Савеза бораца НОР*“ (Видовић, 2018: 32). Не утврдивши на њему никакву кривицу, власти га коначно ослобађају крајем 1947. године, након чега се враћа у Сарајево. Непосредно по изласку из затвора, те исте 1947. године, Жарко Видовић долази на славу (Никољдан) код породице Мандрапа, од којих су тада живи још само Богдан-Богдо, тежак инвалид, и његова сестра Славка. Браћа Чедо и Добро, са којима је Жарко био вршњак и пријатељ, страдали су у Јасеновцу, заједно са њиховим стрицем Вукашином о коме је тада непосредно свједочио, управо на слави, др Недељко-Недо Зец. Неколико година касније др Зец ће и записати своје свједочанство (Видовић 2008: 9).

Као стипендиста града Сарајева, Жарко Видовић поново уписује студије, овај пут на Филозофском факултету у Београду. Одлучује се за студије философије, али убрзо прелази и на студије историје умјетности (студирао је у периоду 1948–1952). Одмах по завршетку факултета, од 1953. године постаје асистент, а од 1958. доцент на Универзитету у Сарајеву, као предавач на предметима *Историја цивилизација* и *Теорија умјетности*.

Видовић се као динамичан мислилац јединственог израза и широких интересовања од самог почетка свог стваралаштва предано бавио философијом – нарочито етичким и естетичким темама, ликовном и књижевном теоријом и критиком, превођењем дјела с француског, њемачког и шведског језика.²

Иако смо навели ријечи његовог оца, да подсјетимо и на чињеницу – која је његовом родитељу тада била непозната – да је Жарко Видовић још у гимназијским данима у Новом Саду постао скојевац, а након рата и члан Комунистичке партије, у којој се задржао све до 1967. године. Важно је истовремено нагласити да га ово партијско чланство никада није детерминисало, ни спрјечавало да у свом интелектуалном и друштвеном дјеловању непрестано инсистира на успостављању дијалога о свим темама које су биле предмет његовог интересовања, и изузетно честог јавног изношења свог аргументованог става, најчешће кроз предавања и писане медије, као и кроз тадашње радио емисије. Унутар Комунистичке партије годинама се залагао за оснивање удружења логораша и њихову личну и друштвену афирмацију, али није налазио адекватне саговорнике нити на одобравање тих својих активности унутар саме Партије.

² По преласку у Загреб, од 1961. до 1967. радио је као ванредни, а потом и као редовни професор на Филозофском и на Факултету политичких наука Свеучилишта у Загребу.

Нарочито је значајно његово јавно иступање поводом једног предавања на Факултету политичких наука у Загребу, 20. новембра 1967. године, када је члан ЦКСКЈ Киро Хаџи-Василев говорио – крајње произвољно и неаргументовано – о међунационалним односима у СФРЈ. Видовић је на самом предавању Хаџи-Василеву, као говорнику, поставио неколико директних питања и с обзиром да није добио ниједан одговор, и чак био нападнут од стране неколико учесника и слушалаца због тако директних питања, одмах после тог предавања јавно означио ЦКСКЈ генератором међунационалних тензија у тадашњој Југославији. Међу првима је указао на србофобне тенденције у хрватском друштву, у чланку који је објављен на првој страни *Књижевних новина*, 25. новембра 1967. године, захваљујући његовом пријатељу из Сарајева Мому Капору. Видовић се накнадно сјећао Капорове луцидности: „На критику тадашњег секретара градског комитета СК Србије, Момо Капор одговара: *а како смо смели да одбијемо и да не шћамљано – кад је њисмо из Загреба. Да је из Београда, одбили бисмо*“ (Видовић 2018: 246). Видовић је јасно и гласно критиковао и све оно што је тада било актуелно у Хрватској, као медијски иступ у „Вјеснику“ попа Драгановића, затим *Декларацију о хрватском језику* итд. Ово је прекинуло његову академску каријеру у Загребу и убрзо након тога, половином 1968. године, преселио се у Београд у коме је нешто касније почео да ради у Институту за књижевност и уметност.

Послије 1968. године и са почетком рада на Институту код Жарка Видовића долазе у фокус неке до тада мање изражене теме у оквиру његових интелектуалних промишљања, али, нажалост, релативно брзо и одређени сукоби са „евро-либералним“ круговима (како их је називао) са Београдског универзитета и САНУ. Непосредни разлог сукоба са тим круговима био је Видовићев рад на тексту *Религије у историји хришћанства и цркве у Југославији*, који је објављен у Енциклопедији Ларус [Larousse], у издању ИК „Вук Караџић“, из 1972–1973. године.

Као што смо већ напоменули Жарко Видовић је био добар познавалац француског језика, боравио је 1956/57. године у Паризу као стипендиста Владе Француске и из тог периода сеже и његово пријатељство с Жоржом Перек [Georges Perec], који ће 1957. године боравити у Сарајеву као Жарков гост и касније написати драму *Сарајевски аџенџај*³ (Видовић 2018: 166).

Сукоб са „евро-либералним“ круговима са Београдског универзитета и САНУ догодио се тако што је Жарко Видовић по уговору са француском редакцијом Ларус, из Париза, за српско издање био у обавези да преведе и допуни претходно наведени текст, што је и урадио; у тим својим допунама указао је на „неодвојивост историјске свијести Срба од Православља“, што, чини се, ни тада, а ни данас није по вољи „евро-либералних“ кругова. Он ће касније на ову тему много детаљније и садржајније писати, али га је овај сукоб довео до тога да су рад и дјело Жарка Видовића били на одређени

³ Издавачка кућа Клио [Clio] из Београда 2017. године објавила је превод ове драме на српски језик.

начин скрајнути из академске јавности; прецизније говорећи, његови краћи текстови у форми чланака и студија, били су доступни само унутар стручних часописа Института. Видовић је, додатно, са своје стране, када је то сагледао, готово све своје написе, есеје и књиге препуштао искључиво круговима Цркве, односно људима који су као и он имали јако изражен осјећај припадности Цркви. Дакле, његова дјела су све до краја 80-тих и изласка књиге *Оледи о духовном искуству* 1989. године била тешко доступна јавности и то су, као што рекосмо, углавном биле краће студије које је било могуће наћи само у неколико стручних часописа. Занимљив је податак да је изашло преко петнаест књига Жарка Видовића и преко двије стотине чланака и студија, али је индикативно да је од изласка прве књиге (1961) до изласка друге (1989) прошло готово три деценије. То је најбољи показатељ његове скрајнутости из јавности у периоду од двије деценије од поменутих академских кругова.

У сагледавању Видовићевог стваралаштва у том временском периоду може нам, бар донекле, бити корисно и илустративно то о каквом озбиљном и значајном мислиоцу је ријеч, ако се подсјетимо троброја *Теолошких ђоџеда* из 1983. године. Тада је главни и одговорни уредник *Теолошких ђоџеда* био изузетно образовани Данило Крстић, а овај часопис је био у свом, да кажемо, златном периоду, иако је, свакако, и касније задржао високи академски ниво, који је достигао са епископом Данилом. У овом троброју *Теолошких ђоџеда* из 1983. године, налазе се есеји и студије само три аутора, али сва три професора свјетског реномеа: Атанасија Јевтића, Амфилохија Радовића и Жарка Видовића. Тај троброј има укупно 144 странице, од чега је Жарко Видовић својом студијом обухватио 88 страница или 2/3 овог издања. Професор Видовић не би добио толико простора од главног уредника високог образовног нивоа и прецизних научних критеријума, какав је био Данило Крстић, а ни поред оваквих имена каква су већ тада били Атанасије Јевтић и Амфилохије Радовић, да то заиста није оправдавао изврсношћу написане студије и својим моралним квалитетима. Видовићева студија носила је наслов *Лојос – лиџурџиска свесџ ѣравославља*.

Готово је непозната чињеница, такође, да је Жарко Видовић још 1970. године превео с француског језика свјетски признато дјело Василија Татакиса, *Византијска философија*. Треба рећи да је тада изузетно малом броју наших философа ово дјело било познато, иако је изашло у оквиру великог француског издања *Историје философије* Емила Бреја 1949. године; ово дјело је 1959. године добило и друго издање. Татакисова студија је и данас у цијелом свијету основни и незаобилазни универзитетски уџбеник за византијску философију. Међутим, иако је Видовић превео дјело и додатно написао коментаре кроз које је настојао да књигу приближи домаћој публици, а коју су тадашњи директор ИК „Просвета“ Антоније Исаковић и рецензент Димитрије Богдановић прихватили, сама редакција „Просвете“ одбила је да се у оквиру овог превода штампају и коментари. Видовић није пристао на избацивање својих коментара тако да је на крају овај превод штампан

без навођења имена преводиоца. Иако сам Видовић каже да је овај превод тада штампан, ми нисмо нашли потврду да је заиста објављен; могуће је да је био у питању неки готово занемарљив тираж, те да је онда и само то издање остало потпуно непознато академској јавности. Додатну сумњу да је овај превод уопште изашао из штампе налазимо и у томе што је угледни професор Бранко Павловић, 1983. године БИГЗ-у писао и сугерисао да је потребно превођење и објављивање овог Татакисовог дјела. Дакле, десет година након Видовићевог превода, за који очигледно није знао, као ни за било какво издање на српском, он пише овакав приједлог. Сам Бранко Павловић био је заиста изузетно обавијештен интелектуалац о референтној философској литератури и код нас и у иностранству (Павловић 2000: 382). Ни тада у БИГЗ-у није дошло до превођења и објављивања Татакисовог дјела, а тек 1996. године добили смо нови превод на српском језику, објављен у Никшићу, безмало 25 година послје Видовићевог превода. Ово нам поново потврђује изречени став да је Жарко Видовић, често и прије других, промишљао о многим најважнијим научним, умјетничким, културним, друштвеним и стратешким темама.

Жарко Видовић није ништа објављивао у периоду од десет година и онда је почетком 80-тих година, тачније 1982. године објавио у часопису „Савременик“ маестралну студију под насловом, *Његошева трилогија*, којом указује на повезаност *Горског вијенца* и *Шћепана Милоја* са *Лучом микрокосма*. Он ову повезаност представља истим наративом у сва три дјела:

Његошева трилогија је незаобилазно дело и израз историјске свести једине и најдубље вере, у целокупној нашој књижевности. Да бисмо то показали, мора нам коначно *јасно* оно *чиме се не баве* ни наша историја, ни наша философија, па чак ни теологија Срба као *завјетног* народа, а то је *историјска* свест Срба као свест *завјетног* народа. А Завет није ни еп, ни епски менталитет, ни митоманија, те зато ни „Косово“ Владике Песника није ни епско, ни гусларско, већ – *историјско* [...] Ми немамо другог и већег – заветног, духовно-историјског! – свештеног поету, па је зато и неодговорно и историјски неозбиљно приступати тумачењу Његошевог дела тако лакомислено, уздајући се (само) у добро познавање дела других европских (западних) песника! (Немогуће је) „тумачити“ Његоша служећи се (само) искуством читања Милтона, Бајрона, Гетеа! (в. Видовић 2008: 404–405).

Његош је Видовићу од 70-тих година прошлог вијека па до саме овоземаљске кончине био основна тема интересовања. Послје *Његошеве трилогије*, објавио је још неколико студија о Његошу, а чим се указала могућност, 1989. године, објавио је и књигу *Његош и Косовски Завјет у Новом вијеку*. Непрестано је допуњавао своје дјело о Његошу, које на крају у његовој заоставштини броји преко 2500 страница куцаног текста. Проучавању Његоша Жарко Видовић је приступио на особен и готово јединствен начин (можда се нарочити Видовићев приступ најбоље сагледава у дјелу *Његош и литур-*

ијске анајнозе). Уз филигранску прецизност Видовићевих анализа, сва генијалност Његошеве мисли постаје нам још ближа и блиставија. Митрополит Амфилохије је често наглашавао да је од Жарка Видовића много научио о Његошу, иако је Његоша читао још од дјетињства; тек кроз Видовићеве анализе успио је доћи до једног свеобухватнијег и дубљег сагледавања самог Његоша, „јер је Жарко Видовић протумачио Његоша на најбољи начин“ (Радовић 2017).

Као што је познато, Жарко Видовић се дуго и предано бавио темом завјетне традиције и Светосавског завјета код Срба, који се пројављује и освједочава у традицији Косовског завјета. Суштински је ријеч о истом завјету односно наставку светосавске традиције и културног идентитета који Срби баштине управо захваљујући Светом Сави и православном предању. Видовић каже: „Тајна српске историје, живота народне заједнице у Цркви, јесте тајна Христа, Светог Саве, Светосавског Завета датог на Жичком сабору, а потврђеног и Заветом Косовским“ (Видовић 2008: 43). Основу и утемељење српске нације Видовић је јасно повезао са Светим Савом и духовно-завјетним наслеђем које нам је предао кроз чврсто повезивање са византијском традицијом и оним што је Видовић називао евро-медитеранском цивилизацијом; и зато заиста професору Видовићу дугујемо много, јер је у периоду од 80-тих година и касније, када се наглашено у јавном дискурсу настојао чврсто формирати наратив о Косовском миту и митоманији српског народа, аргументовано на високом интелектуалном нивоу свједочио идентитетску традицију Косовског завјета и јасно наглашавао све његове елементе који произлазе из вјере и дубоке историјске свијести.

Професор Жарко Видовић увијек је истрајавао на слободном изношењу аргументованог става, и како би он рекао, није пристајао да живи „кафкијанским животом“, нити је било коме то желио. Уколико се није слагао, боље рећи, уколико није налазио адекватне аргументе, он просто није прихватао ни „владајући наратив“, нити неки „општи курс“, било унутар академског, партијског или црквеног дискурса. Прије свега, Видовић је инсистирао на свијести о слободи и одговорности као елементарним антрополошким одликама, које дефинишу и обликују човјека. Човјек (*ἄνθρωπος*) је биће слободе, љубави и одговорности која произлази из те слободе. Он је често понављао: „Сматрам да човек треба да се у својим ставовима руководи историјским а не политичким, дневним интересима. Историја је континуитет који повезује све генерације потчињене једном те истом циљу и нема те политике која тај циљ обара“ (Видовић 2014: 132).

Дијалог као примарни и суштински облик комуникације међу људима исказује и обезбјеђује слободу, јер, дијалог је могућ само између слободних људи. Одсуство дијалога указује и на одсуство слободе, а самим тим и одговорности. Важност дијалога, али и битност слободе унутар тога, Жарко Видовић је непрестано наглашавао и подвлачио (в. Видовић 2018: 38; Оцић 2016: 816). Саму основу философије често је изражавао као самоспознају и то на следећи начин:

Самоспознаја је могућа искључиво у дијалогу, јер у самоспознаји човек излази из свог искуства, сусреће се са туђим искуством, с неким са којим води разговор. Тај разговор мора да има карактер дијалога а не полемике. Дијалог је сагласност у Логосу, сабраност, а полемика је рат у коме се доказује ко је паметнији. Платон је предвидео дијалог, његова дела су писана као дијалози, а циљ читаве философије код њега је самоспознаја, а не спознаја света. Значи, самоспознаја је могућа само у дијалогу: јер само саговорник, кога поштујеш, у стању је да открије слабости и недостатке у твом знању а да није свестан да је открио, као и ти у њему, а да ниси свестан да си их открио. То је тајна дијалога (Видовић 2014: 130).

Деценијама је Видовић био скрајнут и готово прећутан у јавном простору, нарочито од краја 60-тих година. Богдан Златић – поред општих или, прецизније, хеуристичких разлога – сматра, уз одређену дозу ироније, да постоје и реални разлози за Видовићеву скрајнутост:

За марксисте-праксисовце он је ренегат, а за либералне фанатике је „праксисовац“. За професионалне историчаре он је незгодан ерудит и аутентичан сведок догађаја који они тумаче по правилима катедре на којој су запослени. Ушавши у филозофију кроз историју уметности он је за филозофе мистик а за богослове некористан неоплатоничар. За професоре књижевности, као тумач Његоша, он је идејни занесењак који користи Његошеву поезију за тумачење сопственог погледа на свет, насупрот њиховој чистој естетици као „науци о лепом“. За преучени високи свештени клир он је антиклирикалац који угрожава њихове квази-политичке циљеве (Златић 2014: 123).

У контексту академско-друштвених тема којима се, на себи својствен начин предано бавио, и у раном периоду стваралаштва, желимо да укажемо и подсетимо на једну Видовићеву студију, која је и данас упозоравајуће важна, ако не и више него у периоду када је објављена, у сарајевском часопису „Преглед“ 1966. године, са насловом: *Питање одговорности и друштвене улоге интелектуалца*. Он се у овој изузетној студији бави питањем: шта је интелектуалац и шта је суштинска интелигенција, указујући на тадашњи друштвено-академски расцјеп између функционалног и суштинског интелектуалца. Занимљиво је напоменути да Видовић у овој студији врши одређена кондиционална повезивања науке и историјског прегледа друштвено-политичких уређења. Он се овдје детаљно бави и социјализмом и капитализмом, безличним финансијским капиталом. Бави се и темом производње, расподјеле и експлоатације друштвених добара, дакле, политичко-економским темама, које су биле често разматране у контексту марксистичке теорије тадашњег друштвеног уређења бивше Југославије. Све ово обрађује на врло објективан начин, без потребе и намјере да прати тадашњи друштвено-академски „општи курс партијског наратива“.

Важно је нагласити да је примарна тема поменуте Видовићеве студије човјек и човјекова слобода, те како се на различите начине човјек настоји „постварити“ и посматрати као ствар, инструмент и средство, јер онда губи своју основну карактеристику која га чини човјеком, а то је слобода; то је кључни разлог зашто желимо да подсејемо на ова његова разматрања. Издвојићемо само неколико упечатљивих реченица у којима Видовић полази од „раширеног увјерења да је модерно доба – доба науке“, те самим тим „онда је на неки начин и доба научника, јер, не може бити науке без научника [...], а опет ако су научници пак интелектуалци *par excellence*, онда је и сва одговорност у рукама интелектуалаца“ (Vidović 1966: 449).

Сажимајући феномен и природу човјека као мислећег бића, Видовић о интелектуалцу каже:

Човјека чини интелектуалцем то што се бави човјеком, а не стварима, па било да се бави самим собом или другим човјеком, било свјесно тематизујући човјека, било несвјесно. Несвјесно то чини умјетник или вјерник: они чак и у стварима тематизују, виде и доживљују човјека, *очовјечују* природу и то не чинећи свјесном намјером. Кад се човјек бави само стварима (или бићима као стварима, не *очовјечујући* их) он тада није интелектуалац, него просто *homo faber*, [...], занатлија, техничко лице [...]. Али тада није интелектуалац (Vidović 1966: 451).

Видовић даље наглашава да имамо на дјелу „*примјену научних принципа*“ у производњи, у репродукцији ствари, [...] човјекових стања (здравља, снаге, способности, квалификација), у расподјели [...] у управљању, у систему информација [та примјена научних принципа] претвара интелектуалца у функцију науке, [прецизније] у овом случају у друштвено-историјску функцију науке“. Видовић тог интелектуалца, тј. његово друштвено-историјско стање назива интелектуалцем по функцији или функционалним интелектуалцем и наглашава да је функционални интелектуалац постојао и раније, али да тек са модерним обимом расподјеле рада расцјеп између функционалног и суштинског интелектуалца постаје друштвено-историјска стварност. Управо је овај расцјеп, према Видовићу, омогућио да се јасније схвати суштина интелектуалца и човјека. Он каже: „Није, наиме, нужно да функционални интелектуалац [...] буде истовремено и суштински интелектуалац, па ма колико иначе био висок ниво његове научно-стручне образованости“. Видовић појашњава зашто функционални интелектуалац, иако се бави човјеком, не мора да буде и суштински интелектуалац и каже:

Отуда што он манипулише поствареним [...] човјеком, што о томе човјеку мисли истом логиком и у истој мјери у којој мисли и о стварима, што човјека третира просто као живи инструмент, као ствар која, додуше, говори, али је ствар! С друге стране, суштинске интелектуалце могуће је наћи и изван редова интелектуалаца по функцији. Шта више, суштинска интелектуалност постаје *аутисајпер*, губи своју друштвену функцију, јер је сама примјена научних принципа [...] ни не тражи. Тако суштинска

интелектуалност и све њезине дјелатности остају и не могу да не остану у *приватној сфери*, изван друштвене функције, у ствари изван сфере институција једне цивилизације (Vidović 1966: 450–451).

Видовић студију, *Питање одговорности и друштвене улоге интелигенције*, завршава наглашавањем потребе „моралне обнове интелигенције“ и каже:

Криза модерног свијета – криза је интелигенције. Интелектуалац је биће те кризе. А пасивност модерног грађанина је функција и феномен функционалне интелигенције. Бездјељност и аполитичност – при којој се бунт јавља само из очаја, као облик бјекства (а не као израз идејности и политичности, као слободна одлука) – све је то дјело стваралаца модерне епохе, функционалне интелигенције која посредује примјену науке и организованост. И немоћ модерног доба је – морална немоћ интелигенције. Уплашена својом одговорношћу, па чак и прикривајући своју одговорност, интелигенција ту своју одговорност објективира, тј. пребацује на науку, технику, [...], епоху, објективне факторе и услове [...]. А изнад свега – или негира сваку потребу неког излаза, или тај излаз обећава у будућности [...]. Савремена филозофија, антропологија и литература оцртава управо лик интелектуалца. Све слабости те литературе су управо у избјегавању интелектуалца да оцрта и види себе као одговорног, као слободног човјека, као одлучујућег фактора, као биће историје (Vidović 1966: 471–472).

Колико је ово било тачно за период када је писано, а то је прије нешто више од пола вијека, исто толико је важно и за вријеме у којем сада живимо, можда и важније.

Свједочанства Жарка Видовића о Сарајеву из 1941/42. године и она након 1945. године јесу јединствена, аутентична и од непроцјењиве вриједности, како за утврђивање чињеница из његовог властитог живота, тако и за сагледавање друштвених прилика.

Жарко Видовић је 1954. године, за недељни сарајевски лист *7 дана*, превео пјесму турског, лијево оријентисаног пјесника, прецизније, комунисте Хазима Хикмета, под насловом *Књи́а у кожном ѿовезу*, док је накнадно, о овој пјесми, дао свој особени коментар: „Ипак је Хикметова пјесничка *ајо-калијџичка Оме́а (вјера, закон и ѿраво ѿрудобеника*, избор за коначну победу Добра) у складу са Јовановим *Оѿкровењем*, за истоветност коначне, *ајо-калијџичке Оме́а са божанском, ѿворачком Алфа* (Откр 1, 8; 21, 1; 22, 13). Ово је пјесма којом смо позивали и представнике трију вјера: јудејске (Мојсијеве), православне (Исусове) и муслиманске (Мухамедове) да – кад им је Бог већ дао један исти језик – поведу бар сталан јавни дијалог братства баш у Босни!“ (Видовић 2018:149).

Као савременик Вукашина Мандрапе (за кога свједочи да је био образован и угледан човјек у Сарајеву, са завршеном Трговачком академијом и чланством у добротворним, културним и спортским друштвима, „Милош Обилић“ и „Славија“), Видовић се у нашој новијој историји појављује као важан чинилац колективног памћења и незајменљив свједок многих важних

националних догађаја. Жарко Видовић био је и пријатељ са неколико чланова породице Мандрапа, па је његово свједочанство утолико потпуније и аутентичније. Своје најопширније записе о томе објавио је 2000. године у часопису „Светигора“; то свједочанство прештампано је и објављено 2008. у његовој књизи *Историја и вера*. Овдје он између осталог каже:

Сама кућа Мандрапа у Милоша Обилића улици, репрезентативан пример грађанске архитектуре 18. и 19. века (слична Манаковој кући у Београду, или још више кући у којој је сада кафана *Знак шиптања* код Саборне цркве у Београду), била је предвиђена за историјску заштиту, као споменик етничке културе. У тој кући је живео и око трговине, у „магазама“, то јест, магазинима трговачким радио и Свети Вукашин, цењен као ревностан чувар имовине Српске Православне Цркве на Башчаршији, те управо тај Храм и Српско Сарајево (сарајевски Срби) имају дубоке разлоге да Светога Вукашина, слугу Христовог и Архангеловог, славе као свога службеника и заштитника. С њим су и Чедо и Добро, а и остали чланови куће Мандрапа, служили у Старој Цркви као појци у хору и као чтеци. Нека Бог да и данас тај Храм и само Српско Сарајево штити икона и вера Светога Вукашина Јасеновачког (Клепачког, Херцеговачког, Сарајевског, Српског и Свеправославног)... О Светом Вукашину је знао и говорио и муслиман Заим Топчић, логораш-занатлија, после рата књижевник и уредник на Радио-Сарајеву (Видовић 2008: 8–10).

Код Видовића, уједно, налазимо и јединствено свједочанство (за које наглашава да га записује 21. маја 2000)⁴ о Ђурђевданском транспорту 1942. године и каже: „Извели су нас из затворских ћелија и околних касарни ујутро око четири сата, пред само свануће: заиста на уранак, али не ђурђевдански! Тада је у возу певана, или можда и настала, сарајевска тужна песма *Ђурђевдан*, коју ће Горан Бреговић дивно обрадити: и хвала му на томе“ (Видовић 2008: 11). Начин на који је Жарко Видовић описао овај транспорт из Сарајева према Јасеновцу на Ђурђевдан и пјевање или можда и настанак пјесме *Ђурђевдан*, те захваљивање Бреговићу на дивној обради, указује можда на то да би Видовић могао бити један од аутора ове пјесме.⁵ Он је

⁴ „Данас ми је (21. маја 2000) на Литургији, у Храму Светог Саве, оживело сећање на транспорт и долазак у логор Јасеновац. Тако се у тој композицији теретних вагона 6. маја 1942. нашло око три хиљаде затвореника... Међу њима је, а то ћу сазнати у Сарајеву тек после рата, било и људи домаћина који су били затворени заједно са својим синовима: Мандрапе, Кошарци, Мостарице, Ковачевићи, Ћоровићи, Коњевићи, Стојановићи, Суботићи, Рубинићи, све из сарајевске Пируше (српског кварта), па Јовановићи, Илићи, Богдановићи са Ковача, на прилазу Јајце-касарни. Али, било је и муслимана, затворених само зато што су се заузимали за Србе или се изјаснили као Срби: Адил Гребо, Исмет Пашић, Шефкија Капић, Мугдим Мехмедагић, Зија Диздаревић“ (Видовић 2008: 12).

⁵ Видовић је у телевизијским емисијама знао спомињати и људе који су започињали пјевати ову пјесму у возу тог несрећног јутра, који су били чланови Српског пјевачког друштва „Слога“ из Сарајева, али увијек без навођења имена. Зато и остаје недоумица ко је заправо аутор или одакле тачно потиче ова пјесма.

свакако ријетки свједок који нам даје детаљан и аутентичан приказ овог трагичног догађаја.

Видовић је нарочито од 1953. године до 1961. године био не само свједок, него и непосредни учесник, а често и покретач многих интелектуалних и културних догађаја. Као предавач *Историје цивилизација* и *Теорије умјетности* био је укључен у готово сва културна догађања у Сарајеву. Занимало га је све што је било у вези са философијом, ликовном и књижевном теоријом и критиком или једноставније све што је имало било какву везу са културом, тако да можемо рећи да је био међу првим именима тадашњих културних и интелектуалних дешавања у Сарајеву, али и у тадашњој Југославији. Његове критике ликовних изложби, књижевних и философских догађаја биле су уважаване и високо вредноване.

У монументалном дјелу *Умјетности Босне и Херцеговине 1945–1974*, Азра Бегић у приказу прилика овог периода наглашава да је Жарко Видовић „по много чему, најбољи критичар читавог нашег посллијератног раздобља“ (BEGIĆ 1974: 20–21). Такође, она истиче да је већ почетком 1954. године Видовић у есеју *О сижеу у сликарству* „теоретски разрадио дистинкцију између сижеа и садржине [...] а разматрао је и појмове одраза и израза, објективног и субјективног да би, на крају, пратећи еволуцију модерног сликарства према апстракцији и налазећи за њу и ликовне и филозофске и етичке разлоге, дошао до закључка: *Тако је изјубивши нейосредности дјеловања на чула чистио сликарство нејација сликарства. Даљи развој сликарства с ње основе је немоћу*“ (BEGIĆ 1974: 21).

Дајући доста широк приказ Видовићевих критика ликовних изложби и његових теоријских промишљања о естетици – уз један лични став о његовом одласку из Сарајева – Азра Бегић записује и ово:

Понекад се стиче дојам да Видовић мисли на два колосијека који се никад не састају и можда је баш ова двојност посљедица живота у малој средини која не погодује развоју сувише револуционарних идеја; можда је и обиљежје прелазних периода, свеједно, треба видјети с каквим жаром Видовић улази у борбу: како устаје „против сталних колективних изложба у оквиру Удружења“ и њиховог обавезног сивила, против „салонског сликарства“, како се залаже за афирмацију субјективног у умјетности, како се хвата за свако зрнце вриједности да би му помогао да исклија; импонује та лична храброст, тај мисаони потенцијал стављен у функцију битке за квалитет, та критика иза које не стоји само стручњак већ читав човјек, критика као морални чин у првом реду. Шта мари онда ако понекад није знао да одвоји зрно од кукоља! Нажалост, ослонаца је мало, квалитета никад превише: превише је узалудних битака, човјек се на крају умори – и оде! (BEGIĆ 1974: 36).

Жарко Видовић је, такође, био покретач и стални сарадник неколико културно-научних часописа; у том контексту занимљиво је поменути његов ангажман на покретању сарајевског недељника „7 дана“ који је креиран као

својеврсни пандан београдском НИИ-у, а излазио је у периоду од 1953. до 1956. године.

Иако је Жарко Видовић крајем 1961. године отишао из Сарајева и са простора Босне и Херцеговине, у важним и тешким тренуцима био је свесрдно присутан у својој отаџбини, па је тако дао свој допринос оснивању Универзитета у Српском Сарајеву и 1993. године био и међу утемељивачима и предавачима⁶ Духовне академије, касније Православног богословског факултета Светог Василија Острошког у Фочи, заједно са блаженопочившим митрополитом Амфилохијем Радовићем и епископом Атанасијем Јевтићем, а уз њих тројицу мора се, у тим изузетним активностима нагласити и нарочити труд и залагање блаженопочившег митрополита сарајевског и дабробосанског Николаја Мрђе.

Жарко Видовић у духу хеленских мислилаца, велике истине изражава јасно и недвосмислено, јер се истина само тако може и мора показати. Истину је тражио и пожртвовано свједочио првенствено кроз вјеру, али и кроз философију, умјетност и књижевност, а све то обједињавао у православној светосавско-завјетној мисли српског народа. Жарко Видовић је један од најаутентичнијих српских мислилаца и философа иако сам за себе није волио да каже да је философ. Он је говорио да је историчар цивилизација, као што је то и био, али је био и много више од тога. Још једном да поновимо да је Жарко Видовић био човјек дијалога и јединственог, дубоког и бескомпромисног промишљања кроз цијели свој живот.⁷

⁶ Професор Жарко Видовић често је наглашавао одређене сегменте сличности и блискости православних и муслимана. „У Фочи сам, када је основана Духовна академија Светог Василија Острошког [...] причао да нипошто не смемо да се завадимо с муслиманима [...] јер циљ је Американаца да у Босни Срби зарате са муслиманима [...]. Говорио сам да никако не смемо да улазимо у сукоб с муслиманима, говорио сам и о вери, онако како ме је баба још учила“ (в. Видовић, 2014: 132).

⁷ Блаженопочивши митрополит Амфилохије својевремено је испричао како је једне прилике, тачније 80-их година XX вијека, срео у близини Саборне цркве у Београду Жарка Видовића и након поздрава му рекао: „Е, Жарко, случајно се сретосмо“, а Жарко ће да каже: „Оче Амфилохије, нема ничега случајног у животу, и нашем и у збивањима историјским, сваки и најмањи сусрет је сусрет за вјечност“ (Радовић, 2017). На трагу ове мисли Жарка Видовића да кажемо да је – тачно осам деценија након крвавог Ђурђевданског транспорта 1942. из Сарајева према Јасеновцу – остварена идеја да Жарко Видовић добије своју улицу, и то у Источном Сарајеву, непосредно поред храма Св. Василија Острошког и Тврдошког, гдје је на почетку те улице планирана изградња гимназије, а на крају улице излаз према згради ректората Универзитета у Источном Сарајеву. Идеја о овој улици рођена је на слави Филозофског факултета на Палама, 21. маја 2022, о празнику Св. Јована Богослова (Жарко Видовић је баш на исти празник писао о Ђурђевданском транспорту, о Св. Вукашину и Српском Сарајеву), у разговору групе професора (Р. Поповића, Д. Певуље, М. Попића, В. Бартуле, З. Миовчића), а остварена је на приједлог начелника Општине Источна Илиџа г. М. Божовића, Скупштини ове општине. Додајмо и то да је крсна слава Општине Источна Илиџа Св. Великомученик и Побједоносац Георгије – Ђурђевдан, што нас опет враћа на оне Видовићеве ријечи да ништа није случајно и да очигледно све има дубљи смисао и

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Видовић 1983: Жарко Видовић. Логос – литургијска свест православља. *Теолошки ѿоѿлеги*, XV (1–3), 43–131.
- Видовић 1989: Жарко Видовић. *Оѿлеги о духовном искуству*. Београд: Сфаирос.
- Видовић 1989: Жарко Видовић. *Њеѿош и Косовски Завјеј у Новом вијеку*. Београд: Филип Вишњић.
- Видовић 2008: Жарко Видовић. *Исѿорија и вера*. Цетиње: Светигора.
- Видовић 2014: Жарко Видовић. Дијалог о животном искуству. *Зенић*, година IX, број 14. Разговор водио Богдан Златић. Београд. 125–138.
- Видовић 2017: Жарко Видовић. *Њеѿош и лиѿурѿијске анаѿнозе*. Београд – Подгорица: Светосавска омладинска заједница Архиепископије београдско-карловачке / Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Видовић 2018: Жарко Видовић. *Библио-био-ѿрафија 1948–2015*. Београд: Задужбина Жарко Видовић.
- Видовић 2021: Жарко Видовић. *И вера је уметѿносѿ*. Задужбина Жарко Видовић.
- Видовић 2022: Жарко Видовић. *Завеј и слобода*. Београд: Катена мунди.
- Златић 2014: Богдан Златић. Човек 25. часа. *Зенић*, година IX, број 14. Београд. 114–125.
- Оѿић 2016: Дејана Оѿић. Жарко Видовић и Ђорђе Оѿић: ванвремени дијалози. *Леѿѿојис Маѿице срѿске*, књ. 498, бр. 6, 815–820.
- Павловић 2000: Бранко Павловић. *Мислилац на аѿори*. Београд: ПЛАТѿ.
- Радовић 2017: Митрополит Амфилохије Радовић. *Човек–век. Сећање на Жарка Видовића*. [видео запис]. <<https://youtu.be/gxnnBljgB9g>>. Преузето 19. 6. 2022.>

*

- BEGIĆ 1974: Azra Begić. *Umjetnost Bosne i Hercegovine 1945–1974*. Sarajevo: Umjetnička galerija BiH, 9–38.
- VIDOVIĆ 1961: Žarko Vidović. *Meštrović i savremeni sukob skulptora s arhitektom*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- VIDOVIĆ 1966: Žarko Vidović. Pitanje odgovornosti i društvene uloge inteligencije. *Pregled*, 11–12 (nov-dec), 449–472.
- VIDOVIĆ 1967: Žarko Vidović. Ko stvara zbrku oko nacionalnog pitanja? *Književne novine*, 315, 1.
- VIDOVIĆ 1968: Žarko Vidović. Odgovor Žarka Vidovića. *Književne novine*, 319, 6–7 i 9.
- FILIPOVIĆ 1961: Muhamed Filipović. Dr Žarko Vidović: Meštrović i savremeni sukob skulptora sa arhitektom. *Život*, X (9), 557–559.

значање, те да и на овај начин Жарко Видовић остаје тајанствено присутан међу својим сарајевским Србима – као и међу комшијама муслиманима Бошњацима, које је високо цијенио цијели свој живот – у нашем образовању, животу и православној традицији Светосавског завјета којем је био цијелим својим бићем, несебично и до краја посвећен.

Vladan Bartula
Miljan Popić

ŽARKO VIDOVIĆ:
PROFESSOR, THINKER AND A WITNESS OF AN ERA

Summary

Žarko Vidović is among the most authentic and versatile intellectuals and thinkers within the Serbian nation. He, in the spirit of Hellenic thinkers, expressed great truths clearly because the truth can and must be expressed only that way. He was a man of dialogue and unique, deep and uncompromising thinking. He experientially and sacrificially witnessed the truth primarily through faith, but also through philosophy, art, and literature, and united all of this in the Orthodox Holy Sava-covenant thought of the Serbian people. He approached the decades-long study of Njegoš in a special and almost unique way and wrote over 2,500 pages about him. Žarko Vidović's testimony about Sarajevo from the years of 1941–42 and his writings about the suffering of Vukašin Mandrapa are very unique and authentic. Especially from 1953 to 1961, he was not only a witness, but a direct participant, and often the initiator of many intellectual and cultural events in Sarajevo. Although he left Sarajevo and the territory of Bosnia and Herzegovina in 1961, he was wholeheartedly present in his homeland in important and difficult moments, so he contributed to the founding of the University of Serbian Sarajevo and in 1993 became one of the founders and lecturers of the Duhovna academy and today's Orthodox Theological Faculty "St. Vasilije Ostroški" in Foča.

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
vladan.bartula@ff.ues.rs.ba
miljan.popic@ff.ues.rs.ba